

CUERA 1974

ANNADA XX

5. CUDISCHET

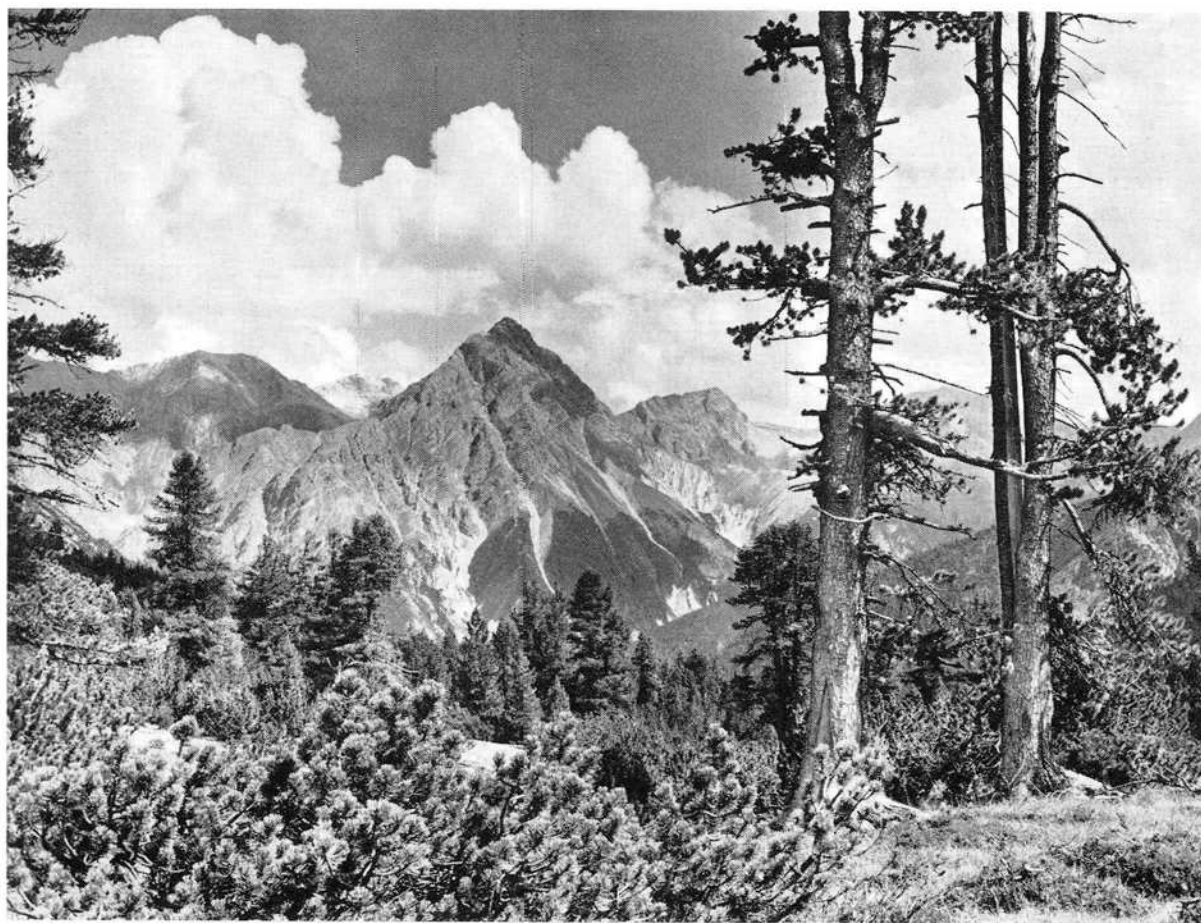
RADIOSCOLA

EDIZIUN DELLA CUMINONZA RADIO ROMONTSCH / ORGAN DELLA CUMISSIUN RADIOSCOLA

Redacziun: Alfons Maissen

Emissiuns 145, 146, 147, 148

Stampa Romontscha Mustér

VAL MINGER CUN PIZ MADLAIN

Foto Feuerstein, Scuol

Ils 11 de settember arva *Valentin Bearth*, Casti, entruider de clamada, la retscha dellas emissiuns d'atun 1974, cun in tema che pertucca in'impurtonta frastga dell'economia grischuna e svizra. El secloma: *Professiuns ella hotelleria, — da caffetiers, ustiers e cameriers*. Introducend passa nies autur la historia, las bravuras de nos campions e pioniers grischuns e svizzers sco caffetiers a Vaniescha, sco patissiers e hoteliers en biaras autras tiaras de nies continent. Siu intent principal ei denton de far tschaffen a nos giuvens e giuvnas per las clamadas ella hotelleria. La tradiziun da quellas varts ei tuttavia buca stizzada. Nies temps giavina denton nossa giuventetgna ad autras professiuns. Cun sededicar pli intensivamein al survetsch hotelier, savess la giuventetgna restar en tiara, gidar a sliigar problems che bettan pulitas umbrivas era en nossas valladas.

L'emprema emissiun sur ils uoppens ha giu liug ils 6 de fevrer 1974. Ella secunda emissiun continuescha *Franz Capeder* cull'explicaziun de uoppens de nos cantuns, risguardond surtut il Grischun e la bandiera svizra. Beinvegnius ed interessants ei siu excuors ella scienza heraldica, origin e svilup formal ed artistic dils uoppens. El dat era in'egliada ella structura de singulas armas, explicond il grond art heraldic, l'applicaziun diversa, senn ed intent dils uoppens svizzers.

Nossa litteratura ei reha en canzunettas, versets e versins. Els ein de divergenta qualitat, character e muntada. Igl ei il relasch de plirs tschentaners. Oz ei la fantasia creativa da quellas varts tschessada, bunamein stizzada dil

tut. Mo bugen fa la famiglia, la scoletta e scola diever de quellas oreifras miniaturas poetic-linguisticas, bein ritmisadas e proporzionadas, per grond deletg, formaziun ed articulaziun linguistica de nos abecedarists. Sche nus vein plidau dil declin creativ de tala spezia de flurs litterarias, surstattan ins beinduras, conversond cun veritabels Romontschs, co settan spontanmein neuado novas creaziuns de versets e versichels. Che ils differents territoris romontschs presentan beinduras semegliantas sliigaziuns de versets e canzuns, ei strusch de sesmarvegliar. — *Antonia Sonder*, *Salouf*, e *Gion Clopath*, Lon, porschan a nos scolarets in'elecziun de versets romontschs.

WWF: *Protecziun digl ambient*, ei in'emissiun d'ordvart gronda muntada per nossa giuventetgna. *Ernst Denoth*, Cuera, ei seprofundaus da rudien en questa materia. In'egliada el text ed ella illustraziun dil Radioscola present, informescha scolast e scolar sur dell'impurtonza, intent ed urgenza della protecziun della cuntrada, della vegetaziun, dellas raras specias d'animals, ch'ei sil precint d'extinguir, de spirir per maina turnar. La brutalitad dil carstgaun ha gia disfatg bia per adina. Il svilup della tecnica, invenziuns ch'ei el cass de disfar e stinschentar la carstgaunadad, han potenziau ils prighels. La totala destrucziun sa mo vegnir evitada cun informaziun ed educaziun dellas novas generaziuns. *Ernst Denoth* expona la materia en moda entelgeivla. Igl ei de sperar che las scolas de tuts ils intschess romontschs fetschien diever de sias expectoraziuns en ina moda u l'autra.

Alfons Maissen

WWF — protecziun da l'ambient

dad Ernst Denoth

Lai Canova cul Piz Beverin

Foto L. Gensetter, Tavau

In quist'emischiun nu's tratta in prüma lingia da declarar in lung ed in larg che cha'l WWF es e che ch'el fa. Na, blerant as tratta da svagliar pro'ls scolars quattras l'interess per la natüra e per tuot quai ch'id es degn da gnir protet in quist connex. Il WWF s'ingascha fich per quists problems e muossa eir cun fats chi's po güdar scha la buna veglia es quia.

Blera glieud vezza hoz cha no nu pudain far fraud a la natüra sco fin quia. Dapertuot s'han fuormadas gruppas e societats per prote-

ger natüra, bes-chas, plantas, monumaints d'art, cuntradas e.u.i.

Ün stupend exaimpel per la collavuraziun internaziunala es il WWF.

Che es il WWF? Ils 3 custabs W W F sun la furma cuorta pel nom inglais «World Wildlife Fund». Quista definiziun as laschess tradüer libramaing circa uschea: «Fundaziun mundiala per la natüra», ma cun quista definiziun nun esa dit tuot quai chi's vuless exprimer. Perquai s'haja simplamaing surtut in tuot las linguas la fuorma cuorta: WWF.

Il WWF es gnü fondà dal 1961, exista dimena bundant 13 ons. Quella jada d'eiran preschaintas 3 persunas. 10 ons plü tard — a la festa da giubileum — sun gnüdas a Losanna ca. 550 persunas da 45 differents pajais. Hoz fan part passa 20 pajais dal WWF internaziunal staziunà a Morges al Lai da Geneva.

Il WWF, presidià dal prinz Bernhard da l'Olanda, unischa las forzas chi s'ingaschan pel mantegniment da l'ambient e quai sün chomp internaziunal. El infuormescha sur da problems da quel, e cussaglia ad instanzas respunsablas. El ramassa raps pel mantegniment da cuntradas periclitadas e per proteger be-schas e plantas. Il WWF sa cha l'uman es dependent da la natüra e ch'el ha tuot interess da mantegner ün ambient san. El nu prouva da s-chatschar e cumbatter la civilisaziun, dimpersè tschercha vias per cha la tecnica e la natüra possan viver üna *dasper* tschella e na üna *cunter* tschella.

L'istess on sco'l WWF internaziunal es gnü fondà eir il WWF svizzer. Chi chi voul d'vantar commember dal WWF nun ha ingüns oters dovairs co da pajar la contribuziun annuala. Sortir po minchün cur ch'el voul. Mincha commember survain gratuitamaing la gasettina «PANDA» chi infuormescha davart problems da la protecziun da l'ambient. Per seis commembers organischa il WWF safaris da fotografar e viadis in lös cha'l turissem nun ha amo tut pè. Per commembers juniors vegnan organisats divers chomps da vacanzas e cuors da vacanzas cumbinats cun instrucziun in istorgia natürala. La contribuziun annuala cuosta per famiglias 50.— frs., per creschüts 30.— frs. e per giuivens fin a 20 ons dafatta be 7.— frs.

Chi chi'd es da l'idea chi's stopcha far alch per mantegner l'ambient da viver po d'vantar commember e star aint per ün muond ingio chi vaglia la paina da viver.

— Scha'ls puozs e las rivas da Magadino pro'l sboccamaint dal Tessin e da la Verzasca chi spordschan ün dachasa ad utschlamainta ed a bes-chas da tuot gener nu vegnan protettas,

— scha l'ambient natüral per be-schas e plantas nun es pü avant man,

— scha'l tigher, il liun, il crocodil e la serp vegnan desdrüts per far our da lur fol mantels e tas-chas per damas,

— scha l'aivla pelegrina va in malura pervia dal tössi DDT,

schi sun quai chosas chi van pro a no tuots. Scha quels privels chi imnatschan da desdrüer bes-chas e plantas sun davant nossa porta d'chasa o sch'els sun in pajais lontans, da quai nu dependa pü hozindi cha'l muond es dvantà pitschen.

Roland Wiederkehr dal WWF svizzer scri-va aint ill'introducziun dad ün da seis referats: «*Sto murir nossa terra?*» il seguint:

«L'uman es la creatüra chi sa s'adattar il megllder a las differentas situaziuns. El po viver aint illas chaluors dal desert, aint illa dschungla ümida da l'America dal süd ed aint illas pirantüms dals pols. L'uman ha cumanzà a profittar eir da quistas oasas da la natüra vergina: el sauva il sablun chod, urbanisescha gods per far vias, fabrica condots sur ils pols e saduollarà si'arsaja dad energia cun aua dal glatsch etern.

Ingio cha la civilisaziun tschüffa pè esa a fin culla natüra intacta. Civilisaziun es in sai üna buna chosa: ella nascha our d'ün tschert bsögn dad avair megllder co nos antenats. Mo civilisaziun es l'invenziun dad üna minorità; ingio ch'ella vain chatschada sü ad oters pövels po ella avair noschas consequenzas; ingio ch'ella lavura cunter la natüra fa'la don. Displaschaivelmaing eschna rivats a quel tapin cha la civilisaziun piglia pel culöz a nossa terra.

Nos planet es amalà, es our da l'equiliber. Ils symptoms da quista malatia ans sun cun-tschains. Ma massa paca glieud vezza las consequenzas. Uschea as tschercha da rimediar nos planet cun ajer frais-ch — invezza da schlokiar quel man vi dal culöz dal pazaint.»

Seis referat finischa uschea: «La Bibla raquinta cha Noah haja salvà las bes-chas dal

diluvi in pigliond adüna duos a duos sün si'archa. Ils umans nun ha el neir invlidà. Scha Noah vess però savü co cha'ls umans as cumportan aint il 20avel tschientiner invers las otras cratüras ed invers la natüra — füssa pussibel ch'el tils vess laschè coura.»

DIFFERENTS PROGETS

Il WWF ha sustgnü fin la mità da l'on passà 520 projects internaziunals cun ca. 33 milliuns francs.

Bes-chas raras chi vegnan disturbadas in lur ambiain natüral da viver o chi ston bandunar quel pervia dad oters motivs, vegnan evacuadas in zonas da protecziun. In cas specials es l'ultima soluziun quella da metter las bes-chas in ün giardin zoologic.

In Africa dan ils froduladers grond rum-pacheu. Talas bandas as poja survagliar be cun autos chi sun equipagiats cun radiotelegrafia o cun aviuns pitschens e helicopters. Quai incharischa fich la survaglianza dals parcs.

Ils schaics dad öli da l'Arabia vaivan bod desdrüt l'antilopa cun tilla perseguitar cun armas automaticas our da lur jeeps. Ün'expediziun dal WWF ha tschüf las ultimas antilopas e tillas ha transportadas ad Arizona. Insembel cun otras bes-chas da giardins zoologics esa reuschi dad elevar üna scossetta da passa 50 bes-chas. Plü tard as faja

quint da tillas metter in libertà in ün parc in lur patria.

L'orang utan vain perseguità pervia cha'ls giardins zoologics pajan bain per quista bescha. Per pudair però tschüffer ils pitschens as stoja schlupettar las mammas. Siond cha blers pitschens mouran lura amo sül transport, survivan da ca. 5 orang utans a la fin finala be ün. Schabain chi'd es uossa scumandà dapertuot da perseguitar quista bescha e cha'ls directuors dals giardins zoologics han decis da nu tillas cumprar pü schi daja amo adüna menascharias chi nu tegnan lur impromischiun. Il WWF ha uossa fabrichà üna staziun ingio cha las schimgias giuvnas tschüffas cunter ledscha vegnan trattas sü ed adüsadas lura plan a plan darcheu vi d'üna vita aint il god primitiv.

Otras bes-chas periclitadas sco p. ex. il rinoceros, s'haja tschüf cul schluppet da drogag e miss in ün parc. Hoz daja darcheu varsaquants exemplars chi vivan in libertà ed i nun es pü dad avoir temma ch'els mouran oura. Da quists exaimpels nu manglaina gnanca ir a tscherchar uschè dalöntschi: Eir pro no in Engiadina viva hoz darcheu il stambuoeh chi deira svani da nossas cuntradas.

PS: Il text da fin quia dess servir in prüma lingia per orientar ils scholars. Sur da las accziuns vaina raquintà plü detagliadamaing aint ill'emischiun.

No pudain proteger nossas cuntradas . . .

ACZIUNS DAL WWF

Pro natura helvetica

Il WWF svizzer ha lantschà quist'acziun in october dal 1973 in col-lavuraziun cun tuot las organisaziuns svizras chi lavuran a favur da la protecziun da la na-türa e da l'ambiaint. Böt da l'acziun: aug-mentar il territori e las zonas da protecziun in nos pajais e mantegner almain quellas cuntra-das chi sun amo intac-tas.

Mincha secunda vain surfabrichà in Svizra 1 m² terrain, 86 000 m² al di, 32 km² l'on!

Foto L. Gensetter, Tavau

. . . o tillas laschar ir in malura

Rechav da la vendita da marcas fin als 31 da schner 74: ca. 3 milliuns frs.

«Salviamo le Bolle»

Suot quist titel chi vould dir: «Salvain ils puozs da Magadino» ha ramassà il WWF svizzer raps per salvar üna da las plü bellas cuntradas dal Tessin al sboccamaint dals flüms Ticino e Verzasca.

«Le Bolle» sun ün ambiaint prezius per conservar tantas e tantas spezchas da plantas, sun ün paradis per ca. 200 sorts d'utschels per part fich rars.

La planüra da Magadino chi s'extenda da Bellinzona fin al Lago Maggiore deira da pü bod üna palü immensa. Ils duos flüms, il Ticino e la Verzasca, fuorman a lur sboccamaint üna cuntrada da puozs e palüds chi'd es unica in seis gener.

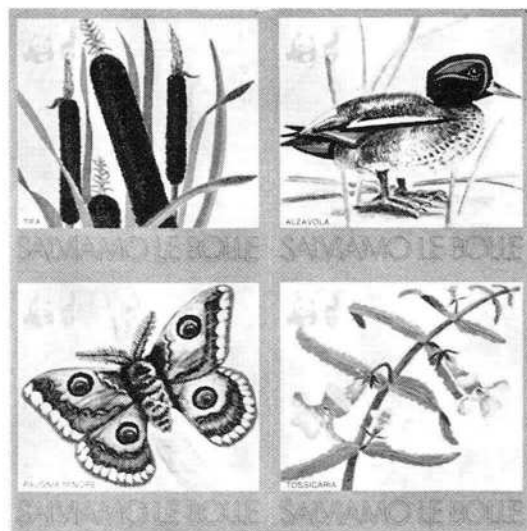
Pü bod saran statts quistas planüras da Magadino pustüt da sta üna spezcha dad in-fiern. Temporals sco chi's cugnuscha be giò'l Tessin laschaivan crescer ils flüms vicins ad ün crescer e quels inuondaivan periodica-maing l'intera planüra. Cun sai portaivan els natüralmaing eir interas chargias da sablun e da glera. Lapro gniva lura amo il flüm principal, il Ticino, giò da las regiuns dal Gott-hard e tscherchaiva mincha jada darcheu üna via nouva tras la planüra. Amò avant 100 ons gniva quista cuntrada evitada pervia da la malaria. Dal 1888 han lura cumanzà las lavuors per la correcziun dal Ticino e fin dal 1946 sun gnüts investits passa 12 milliuns frs. per chanelisar il flüm.

«Le Bolle» al sboccamaint dal Ticino e da la Verzasca: Una cuntrada d'importanza internaziunala.

Daspö ons cumbattan las organisaziuns tessinaisas per la protecziun da la natüra per mantegner las «Bolle di Magadino» e daspö ons vaina fat abüs da quista cuntrada sco deponia da rument, sco chava da glera e sco lö da divertimaint per ün turissem schmasürà.

L'acziun «Salviamo le Bolle» ha cumanzà in avrigl da quist on ed i's spera cha las marcas portan eir quia ün bel rechav per pudair proteger quista cuntrada periclitada.

Cun büttar davent troclas dad öli s'haja impestà eir quia l'aua. Resultat: ils utschels nu pon pü svoler e van in malura.

Quist territori appartegna pro la zona protetta. Students han però istess pudü constattar quia 12 deponias sulvadias.

Operaziun «Tiger»

Bellas cornas da chamuotsch appartegnan pro las trofeas las plü desideradas da noss chatschaders. Pels chatschaders da l'India signi-ficha il cheu d'ün tigher circa l'istess.

Ma daspö chi dà schluppets dvainta il plü grond ed il plü ferm giat da rapina adüna plü rar.

Circus e giardin zoologic — sun els in pacs ons l'ultima patria dal tigher sün terra? Quista dumonda nun as poja hoz amo respuonder. Perche i dependa che cha'ls umans vöglan far per til proteger e quant inavant cha'l WWF vain sustgü in seis sforzs per salvar il tigher da la mort.

Daspö il 1972 s'impegna il WWF per la protecziun dal tigher. Avant 50 ons as pudai-va dombrar amo ca. 100 000 exemplars, hoz existan amo ca. 5 000. Che es la cuolpa landervia?

1. Üna chatscha sainza resguard pervia da seis fol.
 2. La populaziun chi s'augmainta ad ögl vezzond nu til lascha plü lö da viver.
 3. Cuntradas impetadas til fan ir a giperi. Ils prüms success da l'acziun sun però quia:
- L'India ha preschantà ün plan per mante-gner il tigher.
 - Bangladesch ha declarà il tigher sco simbol da la naziun. Cun sustegn dal WWF vain fondà ün parc naziunal.
 - Nepal ingrondischa ils reservats chi sun avant man.

I's fa quint chi detta hoz be amo ca. 5000 tighers
(Foto WWF)

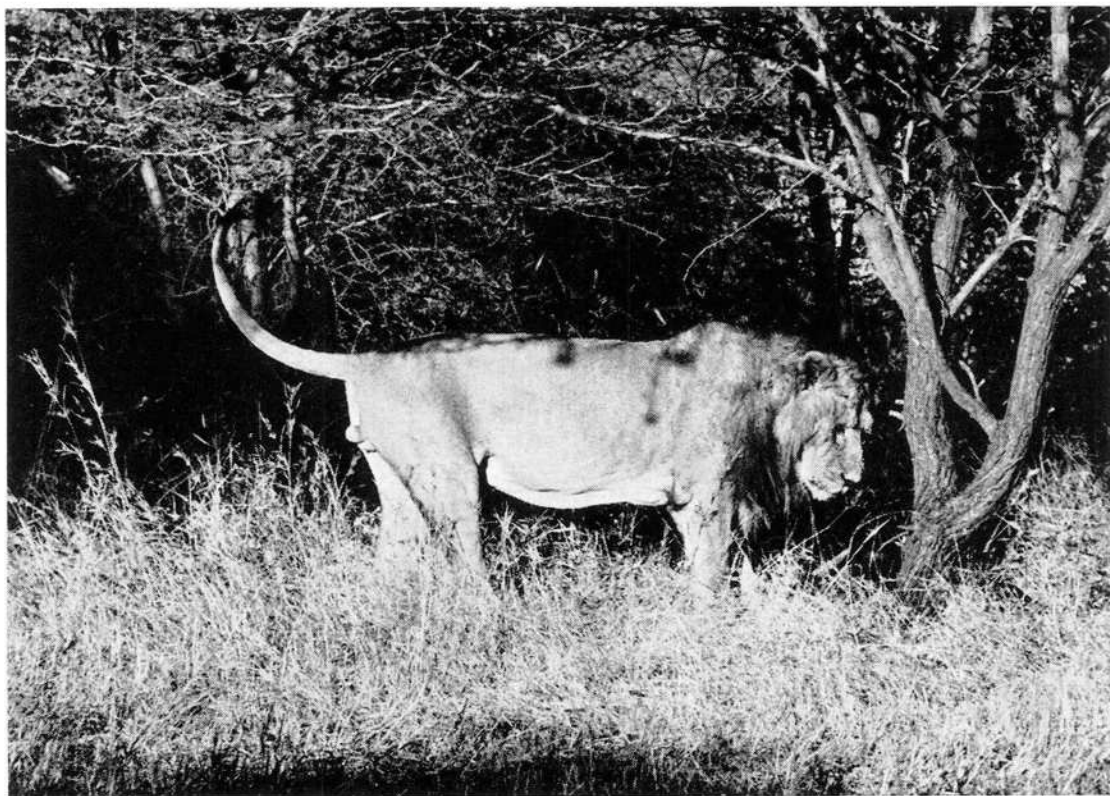
Püs pajais s'han units per proteger il tigher
(Foto WWF)

Acziun per salvar il liun indian

Eir il cumbat per salvar il liun, il rai da las bes-chas, ha cumanzà. Ils motivs cha sia existenza es periclitada sun eir quia ca. ils istess sco pro'l tigher. Schabain cha fingià dal 1884 s'haja fat gronds sforzs per til proteger, schi es si'existenza hoz darcheu periclitada siond cha seis revier es gnü redüt per 2 terzs.

Ils motivs sun ils seguaints:

La populaziun crescha ad ün crescher ed i's douvra adüna dapü terrain per l'agricultura. Scossas da muvel pasculeschan hoz in lös chi vivaivan plü bod dasper il liun eir antilopas, tshiervs e püerchs sulvadis. Quistas bes-chas vegnan decimadas fermamaing ed uschea manca eir la praja natürala dal liun.

Eir il rai da las bes-chas, il liun, sta sülla glista da las bes-chas periclitadas.

L'aivla pelegrina

La populaziun da quist utschè da rapina es ida inavo fermamaing in Europa ed in America dal nord daspö chi vain dovrà DDT. Quist product chemic vain sprinzlà per far ir in malura insects. A l'stess mumaint vegnan però eir tössgiantadas nossas mangiativas ed eir la nudritüra da l'aivla. Resultat: Bliers da quists utschels sun d'vantats paralisats e sun morts.

Il WWF sustegna hoz ün proget da l'università Cornell, ingio cha 3 pèrins dad aivlas amo früttaivlas han cuà oura 20 aivlas giuvnas. Fin dal 1976 as faja quint da rivar a 200 e da pudair lura metter oura ils utschels in lur lës da plü bod.

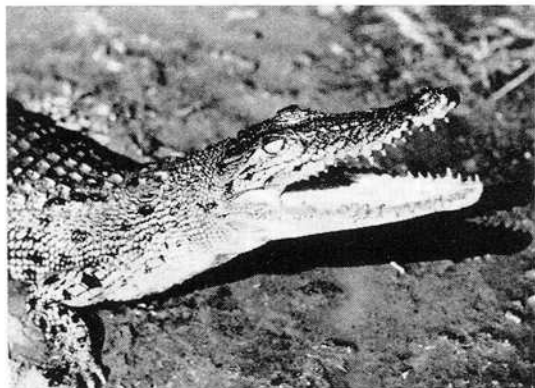
L'aivla pelegrina: bod, bod ch'ella füss d'vantada üna victima dal DDT

(Foto WWF)

Il crocodil ed oters reptils sun in privel

Ils chatschaders han perseguità sainza resguard quistas bes-chas e scha'ls consuments e'ls fabricants nun han daplü sen da responsabilità, schi's pudaraja admirar tschertas razzas be amo süllas fotografias o in giardins zoologics.

(Foto WWF)

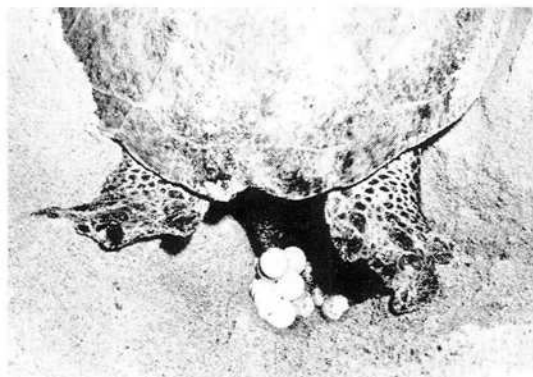
Crocodils, boas ed oters reptils ston lascher lur pel per far landroua mantels, tas-chas, s-charpas e.u.i.

(Foto WWF)

Tartaruga da schoppa o schoppa da tartarugas?

Las tartarugas da schoppa appartegnan pro la famiglia da las tartarugas da mar. Ellas vivan illas regiuns tropicas dals oceans. Quant lönch amo? Quai es la dumonda. Ingio cha las tartarugas van a metter lur övs, spettan ils umans cun troclas da cunservas e tils piglian

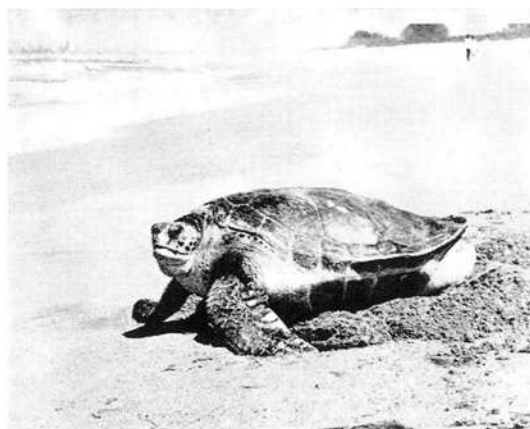

Eir scha'ls övs vessan da pisserar cha la tartaruga nu moura oura schi vegnan els vendüts sül marchà

(Foto WWF)

Dürant ils ultims ons s'haja adüna dar-cheu pudü leger e dudir sur dal fraud cha l'uman fa a seis ambiaint da viver. No nu vulain però invlidar cha daspö ün pèr ons s'ha müdada la situaziun a favur da la protecziun da l'ambiaint, quel ambiaint cha l'uman dovrà sch'el vöul surviver.

per vender directamaing sül marchà. La charn da la tartaruga vaglia sco delicatezza. Il fol serva per far tas-chas e s-charpas, l'öli vain dovrà per far landroura creminas pella pel, our dal s'chüd da tscherts geners as poja far roms per ögliers ed our dal scrusosch as poja far üna buna schoppa — la schoppa da tartarugas.

La tartaruga da mar: l'uman tira a nüz bod tuot las parts da seis corp

(Foto WWF)

Charles A. Lindbergh, anteriur commember da la suprastanza dal WWF ha caracterisà la situaziun circa uschea:

«Scha no vulain cha l'umanità surviva, schi craj eu chi nu detta alch pü important co la protecziun da la natüra. Tuots duos, l'uman e la natüra sun uschè intretschats ün cun tsel chi nun es pussibel da tils separar.»

Professiungs an l'hotellereia

Da Valentin Bearth, Casti
Da caffetiers, ustiers e cameriers

Professiungs an l'hotellereia èn clamadas propa grischunas. Igl istoriograf grischun J.A. von Sprecher screiva an sia istorgia culturala dallas «Treis Leias»: Igls Grischuns domicilias a Vaniescha on scu amprems an Europa sarvia igl caffè scu bavronda an lour caffetereias. Anturn igls 1680 possedevan emigrants retics 38 dallas impurtantas stizungs da caffè e conditoreias an la metropola da san Marco. En iatg tgi comprova capaciad e perseveranza digls forestiers grischuns d'en taimp noua las uniungs da mastranza digls martgeas tgiravan lour privilegis scu la poppa digl îgl. Pir la svisada digl patg tranter las Treis leias e la Republica veneziana digl onn 1764 ò do igl colp mortal alla flurainta colonia grischuna. Igls emigrants n'on dantant betg baratto igl scussal d'ustier cun fotsch e rastel. Sor otras steilas, an Spagna, Hollandia, Germania e Russia els on catto pang e lavour.

Relaziuns cun paeis esters e la malancunea per la patria grischuna varon aro igl tarragn per nossa hotellereia. E per franc ò er la situaziun geografica da noss cantung promovia igl svilup turistic. Hospezis èn stos igls amprems albierts e hotels sen la culmogna da noss pass. Viandants e pelegrens, berniers e mercenaris, rètgs ed imperatours on catto lò cutier. Alla cudreia da tgavals da soma e cavaliers è suandada la caravana d'autos e motors. Scu'na stgema safò l'hotellereia aint igl decurs digl 19avel tschentaner. Giachen H. Muoth, igl poet da Breil, sbaffegia sur la naziun retica, en paeis da cameriers ed ustiers:

«Ils pass da noss cuolms ein aviarts e slargiai
Ils jasters frequentan noss vitgs isolai
Las tegias e bargias sin trutgs e sper vias
Semidan en villas, hotels ed ustrias
E mintga puranchel vul esser ustier,
Portier, tschalerer, u silmeins carrotschier.»

Il camp de lavur dil patissier ei parentaus cun quel dil conditur e consista ella preparaziun de tratgas dultschas de tutta specia.

Il tschalerier selegra, vesend che la cameriera capescha enzatgei de vins.

Oz totga igl turissem ansemen cun l'industria da maschinas ed ouras ed igls concerns da chemia tranter igls

TREIS GRONDS

dall'industria d'export svizzer. Hosps da tots paeis digl mond passaintan vacanzas an Svizzeria e recuvreschan l'our sanadad an l'aria muntagnarda. Ma er numerous indigens aprezeschan las bellezzas dall'atgna patria e steman la hospitalitad da noss albierts e las tratgas d'en'exquisita cuschna. Igl onn 1972 on 1,8 milliungs giasts visito noss cantung. Pigl madem frataimp surmunta igl domber da hosps da teras estras 10 milliungs. Igl retgav digl turissem svizzer cuntanscha la summa gigantica da 5 milliardas. Igl svilup accelero digl turissem svizzer e grischun resorta dalla

Statistica da pernotaziuns (1962—1973)*

(Hotels, pensiungs, motels, sanatoris e tgesas da cura)

Onn	Grischun	Svizzeria
1962	7868	31 555
1963	8253	29 210
1964	8679	32 280
1965	9091	31 355
1966	9321	31 900
1967	9412	32 090
1968	9518	32 483
1969	10215	33 722
1970	10695	35 558
1971	12577	36 332
1972	12674	36 885

(Cefras an 1000)

(* Rapport anual Uniung da cura e traffic grischuna 1972)

S'anclei tg'en menaschi usche grond e variont dat pang e gudogn a blers. Oz occupescha l'hotellereia 70 000 persungas. Igl sarvetsch alla

hospitalitad pratenda testas fegnas, demananza curtaschevla e mangs anschignevels. A mattas e mats porscha l'hotellereia interessantas

Possibilitads professiunalas

Nous savagn zavrar igls amprendissadis an 3 gruppas:

I Amprendissadis an menaschis daverts sur onn cun frequentar d'asper la practica la scola professiunala regulara.

II Giarunadis an en hotel cun menaschi stagiunal — pero davert angal da stad ed anvien.

Numerous plazzas cattagnsa an noss lias da cura, a Lai, s. Murezza, Mustér etc. Igl giarsung, oravantot igls cuschiniers absolvan curs da scola intercantunals (2×8 emdas).

III Ena novaziun è la formaziun professiunala an en hotel da scola, cumbinada d'en practicum an en hotel.

L'uniung d'hoteliers svizzer, la purtadra da chesta instituziun, posseda oz 8 centers da scolaziun. Igl

Hotel da scola

«Waldhotel Arosa» furma en rentg an chella cadagna. La Surselva bernesa posseda 4 hotels da scola; 2 sa cattan aint igl cantung Vad ed egn ad Ascona. Aint igl frataimp digl davos decenni ca. 1500 amprandists ed amprandistas — assistentas d'hotel, camerieras e cameriers — on ratschet l'our formaziun an chests internats.

Aint igl Waldhotel Arosa absolvan las assistentas d'hotel (direcziun tgasarigna) igls curs da scola. Chels vignan organisos tranter las staschungs e deiran 10 emdas per onn, antot 20 emdas. Durent la staschung suonda la practica an en hotel. L'uniung svizzer d'hoteliers fò la tscherna digls menaschis. Da taimp an taimp vign fatg inspeziun. Las amprandistas ston manar en diari ed en carnet da controlla pigl taimp da lavour.

Amprendissadis

Professiun	Coz onns	Cundiziuns	Furmas	Pussibilitads da carriera e perfecziun
Cuschinier	3	15 onns scola sec. u manuala Cunaschientschas an franzos d'avantatg Bunga sanadad	I/II	Chef da cuschigna dipl. Hotelier Frequenza da scolas specialas d'hotel (curs da sarveir ed administraziun)
Cuschiniera	1,5	17 Scu cuschinier	I/II	Cuschigna da dieta (spital + 1 onn) Scolas da perfecziun
Camerier	2	16 scola sec. u manuala Franzos d'avantatg	I/II + III	Chef digl service, maître d'hôtel Steward hotelier
Cameriera	2	16 scu camerier	I/II + III	Chef digl service, Air hostess Hoteliera
Assistentia d'hotel (direcziun tgasarigna)	2	16 scu cameriera	III	Guvernanta, assistenta da direcziun (+ 1 onn), directoura
Assistentia da direcziun	2	18 Scola secundara e bungas cunaschientschas an franzos	Scola d'hotel Lausanne 1. onn: curs da guvernanta 2. onn: curs da secretariat	hoteliera
Giarsunadi mercantil (Secretari d'hotel)	3	16 3 onns scola secundara 18	Biro d'hotel, ev. - traffic Scola media commerciala Scola speciala d'hotel	Contabilist Chef da persunal
Informaziun Cunsegl da clamada <i>Grischun</i>	Uniun svizzer d'hoteliers Secziun per formaziun professiunala Via Montbijou 31 3001 <i>Berna</i>		Uniung svizzer d'ustiers Secziun per formaziun professiunala Via Gotthard 52 8027 <i>Turitg</i>	

Las vobas digls cantungs e la bandiera svizra

II. part

Da Franz Capeder, Salouf

L'amprema part da chesta emissiung radiofonica è stada emessa igls 6.2.1974. Igl text lotiers è sto cumparia ainten igl Radioscola annada XX, 1. codeschet.

Scu prefaziun dalla sagonda part ans lubignsa da dar en entruidamaint an l'eraldica. Nous ans sarvign lotiers — dasperas otras funtangas — d'ena lavour da Bonifazi Plaz cumpareida ainten «Noss Sulom» 1950.

L'eraldica è la scienza tgi s'occupescha cun la darivanza ed igl svilupp dallas vobas e cun igl art da preschantar chellas an dretg.

I dat parchegl ena *scienza eraldica* ed en *art eraldic*.

La *scienza eraldica* è la cunaschientscha dallas reglas eraldicas, dall'istorgia dallas vobas e dall'applicaziun da chellas.

Igl *art eraldic* s'occupescha cun la presentaziun dallas vobas tenor las reglas eraldicas.

1. La scienza eraldica

1. Origin dallas vobas

Igl origin dallas vobas schea ainten l'armaziun digls guerriers digl taimp-mez. Ellas on sa deraso an Europa ple u manc a madem taimp. Er igl origin dallas vobas ò gia sies scopo. Tar l'amprema cruschada an Tera sontga, noua tgi an Europa per l'amprem'eda on sa reunia grondas armadas, tgi na sa cunaschevan navot l'egna l'otra, ò sa musso la necessitad d'ena distincziun tranter las singulas gruppas. Igl singul guerrier ni cavalier era antras l'armadura strousch da canoscher. Igls cavaliers digl 11avel e dall'antschatta digl 12avel tschentanner purtavan armas offensivas e defensivas. Las offensivas eran lantscha, spada e cuntel, las defensivas en grond scut an furma da mandla, construia da lenn ni tgirom ni metal. Chel arma schinigiva sies purtader tar attatgas cun frezzas ni lantschas. En'otra arma defensiva era la capeligna, fabritgeida da tgirom ni

metal an furma cilindrica cun nasal. Ella sarviva per schurmetg digl tgea e niva tratga sur la capuzza giu. Capuzza e capeligna curvivan quasi l'antiera testa digl guerrier. Pianavant purtava igl guerrier la curazza, en vistgia da vachetta ni lanziel ni fatg cun stgagna, tgi curviva igl best ni er las tgommas e la bratscha. Chel vistgia era surcusiada cun plattas da metal.

Uscheia eran igls cavaliers mascros tg'ins n'igls cunascheva betg. Igl urgent basigns da sa canoscher ò mano tar l'invenziun dallas vobas, scu segn distinctiv tant dallas armadas scu digl singul guerrier.

Igls cavaliers da noblezza on s'adapto en segn da calour tgi niva malagea sen igl scut, sen la capeligna, segl vistgia, sen la curveia digl tgaval e sen la bandiera. Damais tgi chell'invenziun datescha digl taimp dallas cruschadas, ans pogl concluder tgi las vobas on piglia sia antschatta anturn 1125—1150. Las vobas n'eran betg angal ena nizzevladad pigl cavalier, ma bagn er en ornamaint per el, ed or da chel muteiv on las vobas sa raso spertamaintg an l'antier'Europa. Bagnspert vignan las vobas er applitgeidas sen tgesas e castis, vignan cuseidas sen las curveias digls tgavals e stgalpradas sen craps-fossa. Sen la capeligna purtava igl cavalier en ornamaint tgi vign numno la tschimiera. Damaias niva la voba cumponeida da treis elements: Igl scut, la capeligna e la tschimiera.

La voba era en segn persunal, ma pudeva er esser segn per ena famiglia.

2. Svilup dall'eraldica

Cun l'invenziun digl pulver da sagiattar, ò l'armadeira da fer digl cavalier pers plang a plang sia muntada. Ella sa mussava scu impedimaint per igl cumbat. Ansemen cun l'armadeira ò er la voba pers sia uriunda muntada.

La voba survign planget scopo decorativ, igl cal davainta scopo principal, tgi ò sa mantignia anfignen oz an furma da voba da famiglia.

Tenor igl svilup istoric pudainsa zavrar l'eraldica an treis periodas:

1. XII. e XIII. secul: eraldica da ghera
2. XIV. e XV. secul: eraldica digls turniers
3. siva digl XVI. secul: eraldica decorativa.

All'antschatta da sia existenza nivan las vobas purtadas angal dallas famiglias da noblezza digl taimp feudal. Tar chella classa tgi era socialmaintg pi elevada era igl sarvetsch da ghera igl principal privilegi.

Ma gio ainten igl 13avel e 14avel tschentaner possedevan er burghais e mastirants sias vobas. Principalmaintg igls commembers dallas maistranzas ornavan l'our steivas ni ustareias da reuniung cun chellas.

Tar la puraglia cattainsa las vobas ensatge pi tard. Igls pors possedevan anpe dallas vobas las nodas tgesa. Chellas èn nidas eraldissadas e furmavan igl cuntign dalla voba. Igls segns dallas vobas purilas stavan savens an connex cun l'occupaziun digl purtader da chella. Tals segns èn igl arader, igl cuntel da vegnarols, ena strella cun treis flours etc.

Bagnbod cumparan er las vobas digls marteas, gl'amprem scu sagials cun en sontg u en attribut d'en tal, pi tard scu veiras vobas.

Las maistranzas, tgi vevan da taimp vigl ena gronda muntada sociala e politica on er stgaffia l'our vobas. Ellas purtavon adegna en segn adequat a l'occupaziun digls maistrants. Igls calgers da Turitg vevan an l'our voba en stivagl cun sparung, igls vegnarols da Coira en cuntel da vegnarols ed igls pastiziers en biscutign e.u.a.

Or digls sagials vigls dallas gisteias tgi cattagn anc ossa tatgeas ve da bargiamegnas, on sa sviluppo las vobas da chellas. Oz posseda er mintga cumegn politic ena voba. Igl amblem da chellas è en segn tipic per chel cumegn.

Dad atgna taimpra èn las *vobas ecclesiasticas*. Uestgias ed abbazeias duvravan gio siva

digl 13avel tschentaner l'our vobas. Las ampremas da chellas cuntignavan en sontg scu segn. Oters segns tgi cattagn tar l'eraldica ecclesiastica èn crouchs e las clavs da s. Peder. La nossa bela crousch svizra sen fons cotschen v'anos sen s. Murezza, igl marter dalla legiung cristiana tebeica, igl cal purtava chel segn eraldic an sia bandiera. Bagn ancunashaintas èn er las vobas dallas treis leias grischunas ed an particular chella dalla Tgade, igl capricorn neir sen fons alv. Chegl era la voba digl uestgia da Coira. Las clostras da Cazis e Mustér on la crousch da sontg Andreia an l'our voba e la clostra da Müstair s. Gion. Anc en'otra divergenza cattainsa tar l'eraldica ecclesiastica. Anpe dalla tschimiera portan las vobas las tgapitschas ni tgapellas digls singuls dignitaris. Scu talas cunschainsa la tiara digl papa, la mitra digl uestg e las tgapelas tar igls oters dignitaris.

3. La voba scu tala

Ena voba consista da ples parts:

1. Parts essenziali:

- igl scut cun igl amblem (maletg eraldic)
- la capeligna
- la tschimiera
- las curveias

2. Parts accessoricas:

- igls tignascuts
- carungas, tgapelas, mantels, segns da dignitad e devisas.

Indispensabel è angal igl scut. Chel po er gio sulet furmar ena voba.

Igl scut niva uriundamaintg purto cun ena tschinta anturn culez, e tschintas pi curtas sarvivan per farmar el ve digl bratsch per igl cumbat. La pi viglia furma è igl scut normanic. Fitg sumigliant a chel è igl scut an furma da mandla. Igl pi bel e pi preferia è igl scut da triangel. El è nia stgaffia dall'eraldica digl taimp gotic primitiv. La furma gotica tardeiva è igl scut mezzadond. Er tar la stgaffiziun digls scuts egl do divergenzas e tscherts artists èn er cò sviias.

L'eraldica canoscha angal pacas calours ni tinturas, numnadamaintg: cotschen, blo, verd e neir, ed an metal: Or (mellen) ed argent (alv). La regla fundamentala per l'applicaziun dallas calours è: mai metal sen metal, ni calour sen calour e schi pussebel betg tschantar calour dasper calour ni metal dasper metal.

Dretg e sanester è managea an l'eraldica adegna digl purtader digl scut anor. Chegl tgi è da noss îgl anor dretg è eraldicamaintg sanester e viceversa.

II. Igl art eraldic

Igl art eraldic savainsa divider an las differentas epocas da stil, îgl cal el fo tras scu îgls oters roms artistics:

1. Stil gotic-primitiv anfignen 1350. Igl scut è schi grond scu capeligna e tschimiera ansemen.
2. Stil gotic-classic 1350—1450. Igl scut è pi pitschen tgi capeligna e tschimiera ansemen.
3. Stil gotic-tardeiv 1450—1500. Igl scut peglia tiers an grondezza 1:1.

Applicaziun dallas vobas

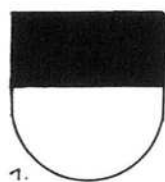
L'applicaziun pratica da vobas è stada avantmang gio dall'antschatta da lour existenza an no. Ossa dat l'applicaziun dallas vobas bleras pussebladads. Igl gravour gravescha vobas per sagials, vobas an anels, muneidas commemorativas, an biancareia etc. Igl giuvelier ornescha battungs, plats e.o.pl. cun vobas. Cun predilecziun vign la voba duvrada per vèders coloros, per decorar cheramica per lavours an vachetta etc. La voba s'adattescha er fitg bagn per ornar bietgs publics. Ins po deir tgi ena voba è egn digls bels ornamentals tgi dat.

Igl pi bagn sa fon valeir las vobas sen bandieras. Deplorablamentg parigl tgi ainten îgl taimp modern las vobas sen las bandieras na correspondan betg adegna agl maletg directiv. I fiss d'imitar las bandieras digl taimp classic, noua tgi la bandiera exprimiva forza e veta.

La voba è en ornament tgi maretta nossa stema e tgi dues neir tignida an onour. Ella è en toc istorgia tgi rachinta d'onours e da larmas, d'ascensiun e da decadenza.

Tavla eraldica

Fig. 1—12 partiziuns eraldicas; fig. 13—17 maletgs eraldics cun figuras naturalas; fig. 18 voba cun noda-tgesa; fig. 19—24 crouschs eraldicas, crousch directa, crousch greca u svizra, crousch da s. Antiena, crousch da Malta, crousch da s. Andreia, crousch da crutsch; fig. 25—30 furmas da scuts: scut normannic, scut classic, scut mezradond gotic tardeiv, la targia ed îgls dus davos furmas decadentas. Fig. 31 las tinturas u calours eraldicas an schraffura: alv (argent) mellen (or) cotschen, blo, verd, neir Fig. 32—35 principalas furmas da capelignas: capeligna platta (32) capeligna conica (33) capeligna gida (34) capeligna averta ni d'artgas (35). Fig. 36 voba an stil gotic primitiv cun applicaziun dalla schraffura. Fig. 37 voba antiera an stil gotic tardeiv (de Marmels). Fig. 38 la mitra; fig. 39 la carunga decorativa.

1.

2.

3.

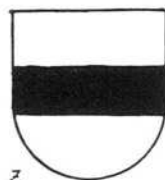
4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

19.

20.

21.

22.

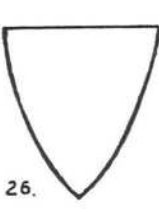
23.

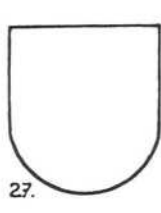
24.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

32.

33.

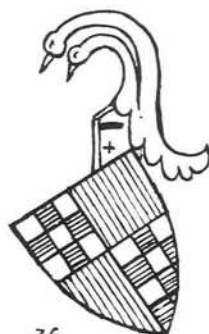
31.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

B.P. 49.

Versets rumantschs da Surmeir e Schons

da Antonia Sonder e Gion Clopath

Versets da Surmeir

Ansemen cun igl pled «Versets» vignan noss partratgs transpurts directamantg anavos ainten igls noss deis d'unfanza. Nous vagn manevro co cun Versets, vagn santia Versets da tantas furmas e calours.

La tatta ainten steiva ans o detg avant igl Verset dalla trapla. Cun prontadat e tschaf-fen vainsa amprandia a deir siva:

Cutrign, cutrign da napla,
tgi fo ballar la trapla.
Trapla da Roma,
tgi fo ballar la donna.
Donna, dunschela,
tgi fo ballar la stela.
Stela, stelign,
tgi fo ballar igl cutrign.
Cutrign da napla . . .

Er noss gis d'unfanza or sen veia eran acum-pagneas da Versets. Nous dumbravan giu cal da nous tgi vess da «tigneir» ni da «star» cura tgi faschevan a sa zupar, ni agl giat e la meir, ni davan agl toc ni alla pala.

Chel sen igl cal la davosa silba digl noss Vers crudava chel veva la funcziun per sasez. Egn da chels Vers:

Eneli, beneli, dupalte,
Didide, divide, domine.
Pet en brot, te marmot,
chest é aint e chest é or.

Chel med da tscherner geva digls unfants gronds ve sen igls pitschens ed o bagn cuizzo per generaziuns.

An nossas vischnancas dava pi bot er bagn encal original tgi fascheva Versets schi comics da stueir reir. Egn da chels:

Hocus, pocus, scompari . . .
Licus, lacus andu chel pass il rat,
andu chel pass il lachino.
Hibius, habius, la tgora vo an cabrius,
sur igl Tsschunchel sur igl Schmunca,
ed igl einzel Uebel Amen.

Tals Vers eran attractivs e fascinonts per nous unfants ed igls castgaungs tg'igls produtgivan eran dad admirar. Sies lungatg cun gi e fantascheia appellava a noss santeir ed era oter tgi igl lungatg pratica da mintga de. Noua tgi tals carstgangs sa cattavan eran er nous unfants da tgesa.

Cantas gedas ainten igl taimp da la stad plov' igl e dat suglegl a madem taimp. Sot ena pensala-tetg ni sen ena punt clavo cantavan alloura nous unfants:

Plova, neiv e dat suglegl,
las streias fon cumegn,
fon cumegn an mez iral,
vottan metter en mastral.
Igl mastral n'è betg rivo
e las streias on canto:

Vot betg far agl noss mastral
at rantainsa ve d'en pal.

Ossa ans pudess dumandar: en Versets oz anc actuals, vegnan els anc mussos ainten familias, scolos e vischnancas? Ni statan els co per perder sies post ainten noss taimp cun sies catsch furios e cun activitad drizzada or angal sen nez ed avantatg. Forsa gist ainten chel taimp savess sia fegn e meira esser anc pi gronda ed els savessan furmar en sanadevel cunterpeis. Fantascheia e gi tocan tar igl esser digl carstgang, profond ed uriund.

Versets da Schons

Gion Gionet, va sulet
or agl mund cun egn festet.
Segl sieus tgieu egn tgapi,
o sco quegl e bi.
A la mama sto dar is
c'igl Gionet e a Paris,
mo el turna anc lez gi
anavos a ri:

Tgeara mama betga bragia,
jou sunt qua igl tieus Gionet
san sco egn pestget.

Igl verset digl Gionet e egn dils ple ancunaschaints tier ils rumantschs. Ign oda el betga me ainta Schons, na ear an tschelas parts digl Grischùn el ancunaschaint. Tier quels plets datti ei schizunt egn melodeia. La glieud giuvna ancunuscha betg blears da quels versets ple. Tànt ple sunti sto sursto dad udir egn verset dad egn buaba ca va an egn scola tudestga, ca stat an egn vischnanca ple u mains ear tudestga. Mo sen visitas va ella anc tier igl tat e la tata an egn lia rumantsch. Quella buaba a savieu gir sei las suandantas remas:

Egn, dus, tres,
la tgora stat sen pes,
quater, tschentg, sis,
igl tgavrer a bugent ris,
siat, otg nov,
la vatg e betg egn bov,
diesch, endesch, dudesch,
igl prear a pears igl cudesch,
trebesch, quitordesch, quindesch,
la gaglegna stat segl endesch,
sedasch, gisiat, schotg,
la nursa e betg en botsch,
schenaf, ventg, ventgegn,
igl larasch e betg egn pegn,
ventgadus, ventgates, ventgaquater,
igl parder sa betga bater,
ventgatschentg, ventgasis, ventgasiat,
tgi c'e bun e betga schliat,
ventgotg, ventganov a trainta,
igl giavel va cula brainta.

Mo tge muntada an atgnameintg quels versets? Partge ancunuschan igls unfants dad oz betga ple tant da quels? Ple bòld eara igl contact digls unfants tier lur gianiturs a tats a tatas àns ple ferm ca oz. Els earan saros giou ple fetg an lur vischnancas. Tge faschevin alura? Els navan tier igl tat near tier la tata. A tge faschevin la? Las giasetas ad igls cudeschs earan scarts da que tains. Igl tat near la tata raquintavan istorgias, getgas near praulas. Sper quellas tgossas levan igls unfants ear anc ver enzatge da saver gir sei suainter a tgea. Tge fuss qua miglier ca versets. Forza eara quei versets c'igl tat near

la tata vevan scret sez, forza eari ear da quels c'els vevan udieu da lur tains sco buabs a buabas.

Oz drova la gianira betga ple ir tier igl tat near la tata sch'els vutan far ir igl tains. Els san me struclar egn nuv, lura vezan els schizunt sco igls maletgs samuaintan, els odan betga me las istorgias. Near sch'els vutan liger survignan els cudeschs, a quegl c'i an ànc ple bugent en igls carnets da Micki Maus near Fix e Foxi.

Igl vean ad easser egn mussamaint digl noss tains, c'igls versets an betga ple la muntada c'els vevan ànc avànt 50 near 80 ons. Mo els fissan sir ànc oz bùns par amprender ordafora oz. Sir san ins duvrar els an scoletas ad an las empremas classas da la scola primara. Els àn egn cuntegn pletost leger a siir mintga scular amprenda ple bugent da quels versets ca poeseias greavas c'el capescha betga.

Igl fuss don da schar ir a piarder quels versets. Par la fegn less'jou anc gir egn per exempels. Forsa ca vus ancunasches ear egn near l'oter da quels.

Plova plova plievgia,
plova toca gievgia,
vendergis satiri sei,
a dumengia egl puspe bi.

Igl plov'a dat sulegl,
las streias fan cunzegl,
igl giavel va an carotscha
schmanestga tut la loza.

Jou a tei a tei a jou
gnessan bagn paregna,
tei sameglias igl scarvun
a jou la buca pegna.

Igl tuca da miezgi,
la vatg'a fatg vadi,
la mama a fatg maluns,
igl bab a getg c'igl segen buns.

Flur cazola, flur cazola,
sgola, sgola, sgola,
tarmetya tias glisquetas
an tut las antschearnetas.

PROFESSIONS AN L'HOTELLERIA, da caffetiers, ustiers e cameriers,
da Valentin Bearth, Casti

Mesjamna, ils 11 de settember 1974,	dallas 10.20—10.50 h: <i>EMISSION</i>
Venderdis, ils 20 de settember 1974,	dallas 14.30—15.00 h: <i>REPETITION</i>

WWF: Protecziun da l'ambient, dad Ernst Denoth, Cuoir

Mesjamna, ils 25 de settember 1974,	dallas 10.20—10.50 h: <i>EMISSION</i>
Venderdis, ils 4 d'october 1974,	dallas 14.30—15.00 h: <i>REPETITION</i>

VERSETS RUMANTSCHS DA SURMEIR E SCHONS

da Antonia Sonder e Gion Clopath, Salouf e Lon

Mesjamna, ils 9 d'october 1974,	dallas 10.20—10.50 h: <i>EMISSION</i>
Venderdis, ils 11 d'october 1974,	dallas 14.30—15.00 h: <i>REPETITION</i>

LAS VOBAS DIGLS CANTUNGS E LA BANDIERA SVIZRA II,

da Franz Capeder, Salouf

Mesjamna, ils 16 d'october 1974,	dallas 10.20—10.50 h: <i>EMISSION</i>
Venderdis, ils 18 d'october 1974,	dallas 14.30—15.00 h: <i>REPETITION</i>

